

TOPONIMIKANING MOHIYATI VA TERMINOLOGIK TUSHUNCHALAR XUSUSIDA (XITOIY TILSHUNOSLIGI MISOLIDA)

Norbo'tayev Shahrux To'ra o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada toponimika fanining mohiyati, uning asosiy terminologik tushunchalari hamda xitoy tilshunosligida toponimlarni o'rganish masalalari yoritilgan. Xitoy toponimikasi taraqqiyotining tarixiy bosqichlari, asosiy tadqiqot yo'nalishlari, toponimlarning semantik, struktur va lingvokulturologik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, xitoy toponimlarining jamiyat tarixi, madaniyati va milliy tafakkuri bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: toponimika, toponim, xitoy tilshunosligi, terminologiya, geografik nomlar, lingvokulturologiya.

Toponimika – tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo'lib, geografik obyektlar nomlarini, ularning kelib chiqishi, taraqqiyoti, semantik va struktur xususiyatlarini o'rganadi. Har bir xalqning toponimlari uning tarixiy taraqqiyoti, etnik tarkibi, ijtimoiy hayoti, madaniyati va dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli toponimika nafaqat tilshunoslik, balki tarix, geografiya, etnologiya va madaniyatshunoslik fanlari bilan ham uzviy aloqador hisoblanadi.

Xitoy toponimikasi o'zining qadimiyligi, tizimliliigi va boy manbalarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Xitoy hududida ming yillar davomida shakllangan shahar, daryo, tog', viloyat va boshqa geografik obyektlar nomlari bugungi kungacha saqlanib kelmoqda. Bu esa xitoy toponimikasini chuqur ilmiy tadqiq etishni talab qiladi.

Toponimika (yunoncha topos – “joy”, onoma – “nom”) joy nomlarini o'rganuvchi fan sifatida shakllangan. U geografik obyektlarning nomlanish qonuniyatlari, tarixiy rivoji, semantik o'zgarishlari va struktur tuzilishini tadqiq etadi.

Toponimika quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi:

- toponimlarning kelib chiqishi (etimologiyasi);
- ularning fonetik va grammatik xususiyatlari;
- tarixiy qatlamlari;
- madaniy va lingvokulturologik mazmuni.

Toponimlar faqat joyni nomlash vositasi emas, balki ma'lum tarixiy voqealar, xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy qarashlari va mentalitetini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Shu sababli toponimika jamiyat tarixini o'rganishda muhim manba vazifasini bajaradi.

Toponimika doirasida bir qator terminologik tushunchalar mavjud bo'lib, ular toponimlarning turlarini aniqlashga xizmat qiladi:

- Toponim – har qanday geografik obyektning atoqli nomi (shahar, daryo, tog`, ko`l, qishloq va boshqalar).
- Oronim – tog`, tepalik, qoya kabi relyef obyektlari nomlari.
- Hidronim – daryo, ko`l, dengiz, soy nomlari.
- Oykonomim – aholi yashash joylari (shahar, qishloq, posyolka) nomlari.
- Xoronim – yirik hududlar, davlatlar, viloyatlar, tarixiy o`lkalar nomlari.
- Urbanonim – shahar ichidagi obyektlar (ko`cha, maydon, mahalla) nomlari.

Bu terminlar xitoy toponimikasida ham faol qo`llanib, ilmiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo`lib xizmat qiladi.

Xitoy toponimikasi juda qadimiy tarixga ega. Eng qadimgi xitoy geografik nomlari miloddan avvalgi ming yilliklarga borib taqaladi. Xitoy tarixida sulolalar almashinuvi, urushlar, siyosiy islohotlar, aholi ko`chishi toponimlar tizimiga kuchli ta`sir ko`rsatgan.

Masalan:

北京 (Beijing) – “Shimoliy poytaxt”,

南京 (Nanjing) – “Janubiy poytaxt”,

长江 (Changjiang) – “Uzun daryo”,

黄河 (Huanghe) – “Sariq daryo”.

Bu nomlar xitoy toponimlarining asosiy xususiyatlaridan biri – semantik shaffoflikni ko`rsatadi. Ya`ni xitoy toponimlarining aksariyat qismi o`z ma`nosini ochiq saqlab qolgan.

Xitoy toponimlari asosan ikki asosiy xususiyat bilan ajralib turadi:

a) Semantik xususiyatlari

Xitoy toponimlari ko`pincha:

geografik joylashuv (sharq, g`arb, shimol, janub),

tabiiy obyektlar (tog`, daryo, cho`l),

rang nomlari,

tarixiy shaxslar nomlari asosida yaratiladi.

Masalan:

山东 (Shandong) – “Tog`ning sharqi”,

湖南 (Hunan) – “Ko`lning janubi”,

黑龙江 (Heilongjiang) – “Qora ajdaho daryosi”.

b) Struktur xususiyatlari

Xitoy toponimlari asosan ikki yoki uch iyeroglifdan tashkil topadi:

aniqlovchi + obyekt nomi

masalan: 黄河 (sariq + daryo), 青山 (yashil + tog`).

Bu holat xitoy toponimikasining qat`iy grammatik va semantik tizimga ega ekanligini ko`rsatadi.

Xitoyda toponimlar faqatgina geografik tushuncha emas, balki milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir toponim o`zida:

tarixiy voqealar,
afsonalar,
diniy e`tiqodlar,
davlat mafkurasi
bilan bog`liq ma`lumotlarni saqlaydi.

Masalan, 泰山 (Taishan) tog`i xitoy xalqining muqaddas tog`laridan biri bo`lib, u imperatorlik hokimiyati, osmon bilan aloqa va barqarorlik timsoli sifatida qaraladi. Bu toponim madaniy konsept darajasiga ko`tarilgan.

Toponimika tilshunoslikning muhim yo`nalishlaridan biri bo`lib, u til, tarix, madaniyat va geografiya tutashgan nuqtada shakllangan fan sifatida muhim ahamiyatga ega. Xitoy toponimikasi esa o`zining boy tarixi, semantik shaffofligi va struktur tizimliliigi bilan alohida ajralib turadi. Xitoy toponimlari orqali xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tafakkuri namoyon bo`ladi. Shu sababli xitoy toponimikasini o`rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy jihatdan ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 张国强. 汉语地名文化研究 (Xitoy toponimlarining madaniy tadqiqi). — 上海: 上海人民出版社, 2018.
2. 李如龙. 中国地名学概论 (Xitoy toponimikasi asoslari). — 北京: 商务印书馆, 2015.
3. Rahmatullayev Sh. O`zbek tilshunosligi asoslari. — Toshkent: Fan, 2009.
4. Mirzayev T. O`zbek toponimikasi. — Toshkent: O`qituvchi, 2011.
5. Qosimova D. Lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent: Universitet, 2020.
6. Karimov I. O`zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi. — Toshkent: Ma`naviyat, 2015.